

LA INSCRIPCIÓ TRILINGÜE DE TORTOSA

Jordi Casanovas

Aquesta làpida és amb tota seguretat la peça més famosa de tota l'epigrafia judeo-espanyola i si ens atenim al text hebreu que conté, la més antiga inscripció en aquesta llengua que se'ns ha conservat a la península.

Està inscrita sobre un bloc paral·lelepíped de marbre blanc (0,67 x 0,41 x 0,06) i ens presenta un mateix text redactat en hebreu, llatí i grec, amb algunes variants a cada una de les seccions.

L'epígraf està emmarcat per una decoració en forma de cordatge, llevat de la part superior que presenta un estat deficitari de conservació, i ornamentat per una sèrie d'elements gravats molt corrents en els epitafis jueus d'aquesta època, com el canelobre i l'estrella de cinc puntes. En general la làpida ha sofert bastant i el text de la inscripció és il·legible en molts llocs degut als molts usos a què fou destinada i degut també a haver estat a la intempèrie durant molt de temps. A la part inferior dreta presenta un orifici circular de grandària considerable i que fou realitzat per a un millor ús de la làpida com a material de construcció.

La primera notícia que ha arribat fins a nosaltres en relació amb aquesta làpida, la tenim en l'obra *Historia de la ciudad de Tortosa y de la Región Illergavonia, que comprehendía lo que oy contiene su obispado*, escrita l'any 1747 pel canonge de la catedral de Tortosa mossèn Antoni Cortès, que la va trobar servint de pedra de construcció a una casa del carrer Santa Anna. Gràcies a les gestions del canonge, l'agutzil li

permeté llevar-la del lloc on es trobava per tal de poder-la estudiar detingudament. Tanmateix aquest estudi fou infructuós i suposem que quan va morir el canonge, la làpida es va tornar a encastar en un mur d'aquest carrer de Santa Anna, on la trobà novament *don Julio Carvalho* l'any 1860. L'esmentat senyor Carvalho era un enginyer francès d'origen portuguès, fundador de l'Aliança Israelita, que es trobava realitzant una sèrie de treballs d'enginyeria a Tortosa. Segons les paraules del pare Fita¹, la va trobar encastada a mà esquerra de l'entrada de la casa que està davant l'església del Carme. Va treure'n un buidat i el remeté a París, on l'estudiaren els professors Le Blant, Renan, Derembourg, Hübner, Graetz, Chwolson i Euting.

Posteriorment entre els anys 1879 i 1881 el pare Fita, que aleshores residia a Tortosa, aconseguí de treure-la del lloc on es trobava i fa un estudi de la inscripció i del crismó inscrit al dors de la làpida². En finalitzar el seu estudi la va tornar a encastar al mateix mur on es trobava.

Entre els anys 1900 i 1910 la làpida va ser extreta novament i com que ja presentava signes clars de desgast, fou guardada a la casa del seu propietari *don Pedro Lamote*³. Durant els fets de l'any 1936 la casa del senyor Lamote fou saquejada i la làpida traslladada al museu Municipal de Tortosa.

Més tard, l'any 1944 fou tret del Museu i encastada en un dels murs del claustre de la catedral on es conserva actualment.

שְׁלוֹם עַל יִשְׂרָאֵל
הַקֶּבֶר הַזֶּה שֶׁל מַלְלִיּוֹשָׁא בַת
יְהוּדָה וּלְקִירָא מְרִיס זְכָרוֹנָה תְּהִי
לְבִרְכָה נִשְׁמַתָּה לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא
נַפְשָׁה כְּצִרּוֹר הַחַיִּים אַמֵּן
שְׁלוֹם

¹ FITA, F., «Paleografía hebrea», dins *Boletín de la Real Academia de la Historia*, II, (1882), p. 201.

² FITA, F., «Lápida trilingüe de Tortosa», dins *Museo Español de Antigüedades*, VI, (1875), pp. 559-566. L'article porta la data de 1881.

³ MORERA i LLAURADÓ, E., *Provincia de Tarragona*, dins CARRERAS i CANDI, F., *Geografía General de Cataluña*, Barcelona (sense data), p. 712. En aquesta obra, l'autor ens parla de Joan Lamote i no de Pere Lamote.

IN NOMINE DOMINI
 HIC EST MEMORIA UBI RE
 QUIESCIT BENEMEMORIA
 MELIOSA FILIA IUDANTI ET
 CURA MARIES VIXIT AN
 (NOS VIGI)NTI ET QUATTUOR
 CUM PACE AMEN

Ἐν (ὁ)ν(ὁ)ματ (ι) Κ(υρίο)ν. Ὡδε ἔστην μ(νη)μ[εῖο]ν (ὁ)που ἀν(έ)παυσ(ε)ν
 παμμνη[στος Μελίωσ]α Ἰουδαντ[ιου καὶ κυρά Μά]ρες, ζήσ[ασα ἔτη εἴκοσι τέσ-
 [σ]ερα[ς]. (Ἐ)ν [εἰρήνη]. [Ἀμήν].

TRADUCCIÓ:

(Hebreu). Pau sobre Israel / Aquesta és la sepultura de Mellosa, filla de R. / Yehuda i de Kyrá Maries; el record de la justa / sigui per a benedicció, el seu esperit (sigui) per a la vida eterna. Descansi / la seva ànima en el feix dels vivents. Amén. Així sigui. / ¡Paul.

(Llatí). En el nom del Senyor / Aquí hi ha la tomba on des / cansa Meliosa, de bona memòria, / filla de Judà i / de la Senyora Maries. Visqué / vint i quatre anys / ¡Descansi en pau! Amén.

(Grec). En el nom del Senyor. / Aquest és el cenotafi on (descansa) / la digne de tot record / (Meliosa, filla de) / Judà (i la senyora) Marees / Vis(qué vint-i-)quatre anys. (Descansi en pau. Amén).

COMENTARI:

El text hebreu, precedit per l'estrella de cinc puntes, es troba bastant ben conservat en la seva part lateral dreta, però no en la part superior, on manca la meitat de la primera línia ni per la part lateral esquerra, degut als molts avatars pels quals hagué de passar la làpida abans de la seva instal·lació definitiva.

Els signes, pertanyents al tipus de l'anomenada quadrada sefardita (s. VI) presenten segons Birnbaum⁴, unes formes netament arcaiques i

⁴ BIRNBAUM, S., *The Hebrew Scripts*, Leiden, 1971, I, pp. 260-261; II, fig. 240.

un traçat força irregular, fet que confirma encara més la tesi de la seva antiguitat.

Taula de les variants que ofereixen els signes:

ב → ג	ם → ה	ק → ק
ה → ה	ם → ס	י → י
ל → ל	ש → ש	

En relació als noms propis que apareixen en el text no hi ha cap dubte pel que fa al nom de la difunta, Meliosa⁵, corroborat en el text llatí; i el del pare, Judà. No obstant remarcarem el cas poc corrent del nom de la mare en les inscripcions funeràries, car davant el nom Maria, trobem un terme grec *κυρά* ó *κυρία* precedit d'una preposició. Possiblement de totes les teories que s'han elaborat, la més adequada és la de Derenbourg⁶. Segons ell *κυρία* equival a מרת אִו מרת אִו terme arameu que s'utilitza molt freqüentment abreujat, מ, davant els noms femenins en els epitafis jueus. Amb el temps, *κυρά* ó *κυρία* degué convertir-se en un nom propi i així trobem en el Talmud utilitzada la forma masculina com el nom propi d'un rabí⁷. L'esmentat autor afirma també que en un moment donat es va prendre per costum col·locar *κυρία* o Domina davant el nom de Maria, formant una unitat. En relació a la preposició caldria pensar, segons Schwab⁸, en un datiu de possessió, com és el cas de Lev. XI, 46, encara que es reserva una sèrie de dubtes en relació amb aquesta construcció.

Finalment cal destacar l'ús de fórmules comunes en els epitafis jueus, sobretot a Catalunya⁹, com és el cas de: «la seva ànima sigui lligada en el

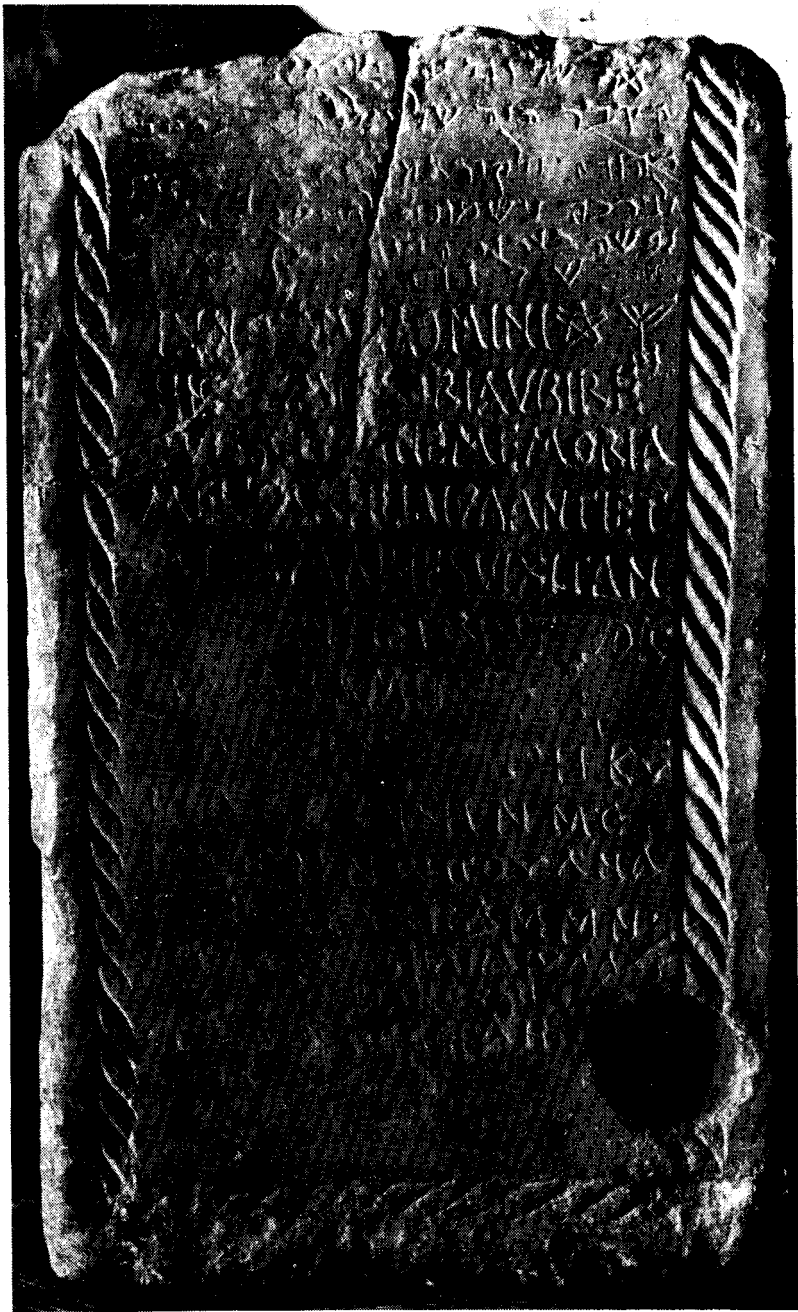
⁵ I no Bellosa com ja s'havia proposat en alguna ocasió.

⁶ DERENBOURG, J., «L'inscription trilingue de Tortose» dins *Journal Asiatique*, II, (1867), pp.355-356.

⁷ Talmud de Jerusalem, Tractat Sabbat, V, 3 i Betza, II, 8.

⁸ SCHWAB, M., «Rapport sur les inscriptions hebraïques de l'Espagne», dins *Nouvelles Archives des Missions scientifiques et littéraires*, XIV, (1907), p. 236 (8).

⁹ MILLÁS, J. M., CANTERA, F., *Las inscripciones hebraicas en España*, Madrid, 1996, núms. 168, 110, 117, 173, etc.

feix dels vivents», o, «el seu record sigui per a benedicció», i que contribueixen a completar les llacunes existents en el text.

El text llatí precedit per l'estrella o escut de David i pel canelobre de cinc braços, comprèn set línies i és potser el que se'ns ha conservat millor. Tanmateix l'encapçalament, igual en el text grec, és diferent del que iniciava el text hebreu, car substitueix la fórmula «Pau sobre Israel»¹⁰ per «En el nom del Senyor», cosa molt poc corrent, explicable només per l'íntima relació existent entre jueus i cristians a la península fins el segle VI¹¹. Igualment es produeixen d'altres variants com el canvi de les eulogies jueves ja esmentades per una curta referència a l'edat de la difunta, «visqué vint i quatre anys».

En un altre ordre de coses cal remarcar l'ús de la lletra grega delta enmig dels caràcters llatins i de lletres llatines en el text grec. Segons Morera i Llauradó¹², els tipus de les lletres semblen pertànyer al segle VI, cosa que concorda molt bé amb el que ja s'ha dit abans respecte del text hebreu.

Pel que fa al text grec, que sembla ser còpia literal del llatí, apareix molt mal conservat i la seva lectura es fa molt problemàtica. De les lectures fetes per Millàs-Cantera¹³ i A. Ferrúa¹⁴ es desprèn la conclusió que ens trobem davant d'un text molt poc ortogràfic sortit de les mans d'algú que el coneixia molt superficialment i que no estava gaire acostumat a escriure en aquesta llengua. Les variants proposades pels diferents autors no fan sinó confirmar el que ja s'ha dit sense que sigui possible pensar en nous canvis que puguin alterar el sentit general del text.

Cal remarcar finalment la presència d'un crismó en el revers de la làpida que ja havia estat reconegut pel canonge Cortès i pel pare Fita. Possiblement fou gravat més tard, en el segle VII, aprofitant novament la pedra com a làpida d'una sepultura cristiana (Schwab)¹⁵ o com a mate-

¹⁰ Utilitzada només dues vegades entre les ja conegudes a la península. Una a Barcelona, *I.H.E.* núm. 111 i l'altra en la famosa inscripció trilingüe de Tarragona, *I.H.E.* núm. 243, conservada al Museu Sefardita de Toledo.

¹¹ SCHWAB, M., *op. cit.*, p. 237 (9).

¹² MORERA i LLAURADÓ, E., *Tarragona cristiana*, Tarragona, 1897, vol. I, p. 91.

¹³ MILLÀS, J. M., CANTERA, F., *op. cit.*, pp. 272-273.

¹⁴ FERRÚA, A., *Inscripciones griegas y judías*, dins VIVES, J., *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda*, Barcelona, 1942, p. 144.

¹⁵ SCHWAB, M., *op. cit.*, pp. 236-237 (8)-(9).

rial de construcció en el dintell, timpà o façana d'alguna església (Millás-Cantera)¹⁶.

Resumint, es pot afirmar sense cap dubte que aquesta làpida correspon, segons paraules de J. Millás i F. Cantera, a una noia hebrea, i que en una època posterior va ser reutilitzada per a ús cristià, encara que no resulti del tot evident que la inscripció sigui anterior al crismó¹⁷.

BIBLIOGRAFIA

- LE BLANT, E., RENAN, E., «Sur une inscription trilingue découverte à Tortose», dins *Revue Archéologique*, II, (1860), pp. 345-348, 1 fig.
- DERENBOURG, J., «Notes épigraphiques. II. L'inscription trilingue de Tortose», dins *Journal Asiatique*, II, (1867), pp. 354-358.
- FITA, F., «Lápida trilingüe de Tortosa», dins *Museo Español de Antigüedades*, VI, (1875), pp. 559-566, 2 figs.
- FITA, F., «Paleografía hebrea», dins *Boletín de la Real Academia de la Historia*, II, (1882), pp. 199-207, 1 fig.
- MORERA i LLAURADÓ, E., *Tarragona cristiana*, Tarragona, 1897, vol. I, pp. 90-92.
- SCHWAB, M., «Rapport sur les inscriptions hebraïques de l'Espagne», dins *Nouvelles Archives des Missions scientifiques et littéraires*, XIV, (1907), pp. 235-238 (7)-(10), 1 fig.
- FREY, J. B., *Corpus inscriptionum iudaicarum. Recueil des inscriptions juives qui vont du IIIe siècle avant Jésus-Christ au VIIe siècle de notre ère*, Roma, Pontificio Instituto di Archeologia Cristiana, 1936, vol I, pp. 474-475, 1 fig.
- FERRÚA, A., «Inscripciones griegas y judías», dins VIVES, J., *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda*, Barcelona, 1942, p. 144. (Segona edició de la primera de 1942, publicada per l'Institut Enrique Flórez del C.S.I.C. l'any 1969 a Barcelona).
- BAYERRI i BERTOMEU, E., *Historia de Tortosa y su comarca*, Tortosa, 1954, vol VI, pp. 90-110.
- CANTERA, F., MILLAS, J. M., *Las inscripciones hebraicas de España*, Madrid, 1956, pp. 267-273, 1 làm. i 1 dibuix.
- BIRNBAUM, S., *The Hebrew Scripts*, Leiden, 1971, vol I, pp. 260-261; vol II, fig. 240.

¹⁶ MILLÁS, J. M., CANTERA, F., *op. cit.*, núm. 198, p. 273.

¹⁷ MILLÁS, J. M., CANTERA, F., *op. cit.*, núm. 198, p. 273.

שלום על ישראל	IN NOMINE DOMINI	Ἐν ὀνόματι Κυρίου.
הקבר הזה	HIC EST MEMORIA UBI REQUIESCIT	Ὡδε ἔσθη μνημεῖον ὅπου ἀνέπαυσεν
של מלליושא	MELIOSA	Μελίωσα
בת יהודה ולקרא מריס	FILIA IUDANTI ET CURA MARISS	Ἰουδαντίου καὶ κυρά Μάρης
זכרונה תהי לברכה	BENEMEMORIA	παμνηστὸς
נשמחה לחי העולם הבא	VIXIT ANNOS VIGINTI ET QUATTUOR	ζήσασα ἕτη εἴκοσι τέσσαρας.
נפשה בצדור החיים	CUM PACE AMEN	Ἐν εἰρήνῃ. Ἀμήν.
אמן שלום		

Esquema de les tres seccions de la inscripció amb el text llatí i el grec adaptat a la construcció del text hebreu.